

Шкуран О. В. Мотив здоров'я в тематиці компаративних фразем сходу України / О. В. Шкуран // Образне слово Луганщини: Тези IV регіон. наук.-практ. конф. з укр. Мови / Головне управління освіти і науки Луганської облдержадміністрації; Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка/ За ред. проф. В. Д. Ужченка. – Вип. 4. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – С. 176–180.

Метою статті є дослідження компаративних фразеологізмів сходу України на позначення різного стану здоров'я.

Ключові слова: компаративні фраземи, здоров'я, схід України.

МОТИВ ЗДОРОВ'Я В ТЕМАТИЦІ КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕМ СХОДУ УКРАЇНИ

Шкуран О.В. (Лисичанський педагогічний коледж)

Мабуть, найважливішим аспектом у житті людини є її здоров'я. Недарма при зустрічах та прощаннях бажали один одному: "Дай, Боже, здоров'я!"; "Щоб ти здоровий був!", "Здоровеньки були!", "Здрастуйте!".

Отож не дивно, що увага до здоров'я знайшла своє найширше відображення в семантиці компаративних фразем сходу України.

Метою написання статті є дослідження компаративних фразеологізмів сходу України на позначення різного стану здоров'я.

Компаративно-семантичні групи "категорія здоров'я" структурують ідеографічні групи порівнянь, що позначають різний стан здоров'я людини: "здоровий, міцний", "хворий, слабкий".

У групі порівнянь із загальним значенням "здоровий, міцний" компаративний модуль виражається прикметниками *здоровий, здоров, прездоровий, міцний*; а також *кволий, слабкий, слабий, малий, низький* ужитими іронічно.

У порівняльній частині найчастіше використовуються властивості рослинного і тваринного світу, природних явищ та об'єктів, металів та виробів із них, побутових предметів.

Найчисельнішими є порівняння здорової, міцної людини з фізичними ознаками тварин. Для компаративації вибираються великі та витривалі тварини: *будьте здорові як сиві корови; будь здорова як корова і красива як свиня; здоровий як слон (як бик, як бугай, як бичок, як лось, як ведмідь, як віл, як бузівок – однорічне теля); крепкий як буйвол; міцний як кінь; здоровий як коняка; великий як ломака, здоровий як собака*; набувають ужитку компаративізми з назвами екзотичних тварин, які не зустрічаються в нашій місцевості (*як страус, як гіпопотам, як бегемот, як слон, як крокодил*). Слід зазначити, що на сході України ознакою здорової людини є не тільки міцне тіло, але й високий зріст, бо компаративізми зі значенням "високий, міцний, не дуже худий" мають позитивне забарвлення.

Порівняймо: *здоровий як смерека і малий як блоха; високий як тополя і низький як миша в картузі; худий як журавель і товстий як перестиглий гарбуз на паличках*. Особливу групу складають компаративами зі значенням "товстий", мають вони пейоративне забарвлення, більшість їх зафіксовано в словнику В.Ужченка, Д.Ужченка: *як бомбовоз, як вареник, як бочка з варенням (дустом, жиром, пивом, салідолом)*.

У поліських компаративах здорову людину порівнюють із прудкою рибою: *здоровий як риба, здоров'я як у риби* і як більш конкретне вираження *дитя як линок*. Порівняння такого плану зустрічаються в багатьох мовах і дуже давні за походженням. Людина взяла за об'єкт порівняння те, що її оточувало повсякденно (рибальство) і зірко підмітила жвавість, гарний, здоровий вигляд риби. Аналізуючи цей фразеологізм у різних слов'янських мовах, М.Толстой помітив, що його корені слов'янського походження і до того ж досить архаїчні, про це нам нагадує символіка риби в народному фольклорі, де рибина виступає "як втілення чистоти і жвавості / «хитрості» /, тобто тілесного й духовного здоров'я. На сході України вживаються компаративами з протилежним значенням: *схудла як зів'яла рибонька або слабка як риба в'яла або худа як вобла сушена, худа як сельодка*, але семантика названого вище об'єкта зберігається.

Часто здорову людину порівнюють з фізичними ознаками рослин. В основу компаративного звороту *здоровий (дебелий) як хрэн* покладено уявлення про антисептичну дію хрону. У давні часи українці їли хрін у понеділок першого тижня Великого посту, щоб зміцнитися на весь піст.

Порівняння *прездоровий як дуб (дубовий пень); здоровий як тополя (як смерека), великий як верба* мотивовані міцністю та довговічністю деревини; твердістю шкаралупи, певними зусиллями при розколюванні зумовлено витворення компаративних фразеологізмів *крепкий (здоровий) як горіх (орех)*, де предмет позначає плід ліщини. Ці порівняння зустрічаються в російській (*как крепкий орешек*), англійській (*міцний як горіх, який важко розколоти*), французькій (*міцний, як горіх, який під час готування буде жорстким*), іспанській (*як міцний горіх, який важко відділити від шкаралупи*), німецькій (*як дуже міцний горіх*) мовах, процес міграції населення розповсюдив такі компаративами в степовій природній зоні.

У порівняльній частині ідеографічної групи "*кволий, слабкий*" використовуються властивості рослинного, тваринного світу, предметів побуту: *кволий (слабкий) як мурашка (як муха, як комаха, як мошка, як горобець)(восени)*, *кволий як воск на огні, як серце кволе у нещасній долі*. У східнослов'янських компаративах група "*низький, малий*" набуває теж значення кволості, слабкості: *малий як блоха (як жаба, як хвіст у зайця, як собака навприсядки, як воша на каблуках)*. У "Словарі" Б.Д.Грінченка зафіксовані компаративами: *ніженьки коротеньки, ушеньки клапоньки; сама як свиня або виріс як ячменик на корх, що тільки на голу косу косити* (корх – одиниця виміру на чотири пальці). Для виконання роботи треба було мати відповідні фізичні дані.

На ознаку міцного здоров'я в казують компаративні фразеологізми, де ознаки суб'єкта порівнюються з властивостями металу (*як із заліза зроблений; як з бронзи вилитий*) та виробів з нього (*хлопець як гвоздь*; а також порівняння типу *здоровий як камінь, здоровий як лут (мотузка), міцний як дорога*, в яких семантика не вимагає додаткових пояснень.

Люди здавна підмітили цілющі властивості води. "Опівночі перед Водохрищами вода в ріках, як вірили селяни, хвилюється. Та все ж набрана з річки опівночі перед Водохрищами вода – цілюща, вона зберігається у знаючих людей за образами на випадок поранення або тяжкої хвороби". Віра в силу води відбита у порівнянні *здоровий як вода* (ця компаративем зафіксована на Поліссі, на сході України). Академічний словник (ФСУМ) подає КФ: *як з води* – швидко рости; *як чорт свяченої води* – боятися.

Про здорову, сильну, високу жінку на сході України кажуть: *як гніда кобила, як атомна бомба, як вогонь, як цементна баба, як гілка* оскільки громадська активність "слабкої статі" популяризує образ фізично витривалої жінки. А наслідком цього є розширення семантичного поля цієї КО (компаративної одиниці). Тому на сьогодні саме ці компаративеми мають позитивне забарвлення.

До компаративних фразеологізмів на ознаку здоров'я додамо групу порівнянь, які позначають рум'яну людину, що також вказує на добре самопочуття.

Рум'яна, червонощока людина найчастіше порівнюється з рослиною червоного та рожевого кольорів: *як яблучко, як рожса серед будяків, як роза, як ягідка*; з святковими атрибутами: *як писанка, як писана краля, як лялечка, як яєчко, як вільце, як з воску вилитий*.

Зовсім протилежну семантику мають порівняння, які об'єднані значенням "хворий, виснажений".

Зрозуміло, що недужа людина, на протигагу здоровій, виглядає худю, блідою, млявою, і саме ці ознаки нездоров'я покладені в основу порівняння. Компаративний модуль виражений такими семами: *блідий, білий, побілів, збілів, зблід, пополотнів, зелений, позеленів, жовтий, пожовтів, чорний, зчорнів, страшний, гарячий, палає, занедужав, в'яне, сохне, чахне, тане, ухватило, мене, здох, гине, відкинувся, склеїв ласті*.

Семантичне опрацювання модуля *худий, виснажений, блідий* передбачає аналіз основи порівняння, що виражає різні стадії та відтінки недуги і всебічно характеризує хворого, звичайно, якщо порівняльна частина сполучається зі словами, які виражають різні основи порівняння: *чорний як смерть, жовтий як смерть, білий як смерть, худий як смерть, страшний як смерть, виглядає як смерть*.

Важкий стан хворої людини відбито в компаративемах *гине як риба без води та вишептався як рак у торбі*.

Часто в основі порівняння лежать властивості тканин та виробів з них. Тут спостерігається мотивація за кольором: *побілів як полотно; біленький як нитка; як сорочка пополотнів, як біла сорочка (рубашка)*.

Внутрішню логіко-компаративну валентність зустрічаємо в порівняннях з фізичними властивостями воску і похідних продуктів: *жовтий як свічка (як віск, як вощина); блідий як віск; тане як віск (як свічка); станув як віск на сонці; худий як свічка*. У народному фольклорі свічка часто виступає як передвісниця смерті, напр.: "...Як мене родила, сім разів замирала, восковая свіча в головках палала". Тут мова йде не про свічку як джерело світла, а про свічку-громовицю.

Мотивом виникнення частини компаративем на ознаку хворості стали різноманітні уявлення, пов'язані зі смертю, потойбічним життям, покійниками. В народній уяві смерть – це кістлява, висока жінка, переважно з косою в руках, дуже страшна зовні. Страх перед неминучою (в майбутньому) смертю та її міфологічне зображення спостерігаємо в порівняннях *чорний (білий, блідий, жовтий, страшний, худий) як смерть*.

У порівнянні *страшний як мара* використано образ злого духа темряви, хвороби, смерті. "Ворогами життя і здоров'я як людини, так і тварин є духи пітьми, які під різними найменуваннями живуть по темних і брудних місцинах: в яругах, болотах, у лісах, під землею, під піччю та в інших місцях й звідси, за тих чи інших сприятливих обставин, проникають у тіло людини, мучать і терзають її, і врешті-решт доводять до смерті".

Не краще виглядає людина, про яку кажуть: *блідий як труп; білий як покійник; як з гробу встав; як з хреста знятий*.

Спостереження за хворими тваринами, які швидко видужують, відбито у компаративемах: *заживе як на собаці; присохне як на собаці; живучий як кішка (як собака)*.

Отже, східнословобожанська і степова говірка містить у собі компаративеми різних ідеографічних груп на позначення стану здоров'я людини, що виникли в процесі спостережень за рослинним і тваринним світом, природними явищами та об'єктами, побутовими предметами і заслуговують на увагу дослідників ареальної фразеології, бо в них відбито мудрість та спостережливість українського народу.